

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת פנחס, תשס"ו

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות

מספר 661

ע"ש הלנה ופאול שולמן

הבאת קרבנות תשלומין על ימי הגלות

סדרת הקרבנות המנויה בפרשתנו כוללת בין השאר את הציווי על הקרבת מוסף השבת: "וביום השבת שני כבשים בני שנה תמימם ושני עשרנים סלת מנחה בלולה בשמן ונסכו" (כח:ט-י).

בראשית ימי האמוראים, בעקבות חורבן הבית וביטול עבודת הקרבנות, עשו חכמים זכר לקרבן המוסף, ושילבו את קריאת פסוקיו בנוסח ברכתה האמצעית של תפילת המוסף.¹ לימים נתחברה לפסוקים אלו ההקדמה 'תכנת שבת' או 'תקנת שבת' – למנהג אשכנז, ולחילופין, 'למשה צוית' – למנהג ספרד ותימן.² הקדמה זו פותחת בשבח השבת וקרבתיה, ומסיימת בבקשה לתקומת ישראל בארצו וחידוש עבודת הקרבנות.

הנוסח הרווח לחתימתה של בקשה זו הוא: "[ו]את מוסף יום השבת [המנוח] הזה נעשה ונקריב לפניך באהבה כמצוות רצונך". מתוך משפט זה, ברצוני להתמקד באזכורה של מילה אחת – מילת 'זה ז' ה'. כפי שניווכח להלן, דנו ראשונים ואחרונים במשמעותה של מילה זו וטענו, שלכאורה מן הראוי היה להשמיטה מפאת הקשיים שהיא מעוררת. הטענה הראשונה מופיעה ב"פירוש התפילות לרבינו שלמה זק"ל",³ המשקף את בית מדרשו של רש"י:

נהגו העם: "ומוספין כהלכתן... ומוסף יום פל[וני] הזה נעשה ונקריב", ואין ראוי לומר "הזה", דמה מקום לתפילה "הזה"? כבר היום הזה לא הקרבנו! אלא כך ראוי לומר: "ומוסף יום השבת", "ומוסף חג השבועות"... "יום שמיני עצרת" נעשה ונקריב וכו', ולא להזכיר "הזה".

בעל "פירוש התפילות לרבינו שלמה" סבור כי הוספת מילת "הזה" נובעת מ"מנהג העם". לדעתו, יש לדחות מנהג זה משום ש"כבר היום הזה לא הקרבנו". מילת "הזה" עלולה לגרום לאמירה שתהיה שקרית, כאילו אנו

¹ ראה: י"מ אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תל אביב תשל"ב, עמ' 88, ע"פ דברי רב בירוש' ברכות ה, ד.

² ראה: י"מ אלבוגן, שם, עמ' 88-89, ע"פ דברי ר' יוסי בירוש' ברכות ד, ו. לסיכום השיטות בנוסח הברכה האמצעית, ראה משה חלמיש, הנהגות קבילות בשבת, ירושלים תשס"א, עמ' 413-415.

³ נדפס בתוך ספר "הפרדס", בעריכת ר"ח עהרנרייך, פירוש תפילות, בודפשט תרפ"ד, עמ' שיא. כאן המקום להעיר, כי בשאר נוסחאות התפילה דבי רש"י, כגון מחזור ויטרי וסידור רש"י, מילת "הזה" מופיעה בכל תפילות המוספים.

עומדים להקריב את קרבן המוסף, ובעצם העבודה בטלה מאז שחרב הבית. משום כך הוא ממליץ להשמיט מילה זו מנוסח הבקשה.⁴

פרשני תפילה מאוחרים, העלו טיעונים נוספים כנגד אזכורה של מילה זו: ראשית, תוכן הבקשה מובן היטב אף בלעדית, ומה צורך יש אפוא באריכות לשון ושפת יתר שאינה תורמת להבנה?⁵ ועוד, מן הציווי "עלת שבת בשבתו" (במ' כח:י) הסמוך לציווי להקרב המוסף, דייקו חכמים (ספרי במדבר קמד; פסחים נט ע"ב) שהתורה הזהירה את הכוהנים שלא לחרוג מזמני ההקרבה הקבועים: "לא עולת חול בשבת ולא עולת שבת זו בשבת אחרת... מגיד, שאם עבר יומו - בטל קרבנו". כיצד אנו מבקשים אפוא שאת מוסף יום השבת "הזה", שבו אנו עומדים, נזכה להקריב בעתיד, בעת בניין המקדש, והלא החל מחצות יום השבת, תם הזמן שנקבע להקרבת קרבן המוסף?⁶

אכן, רובם של פרשני התפילה נחלצו מקשיים אלו באמצעות הרעיון הנודע, שמעת החורבן נחשבים הקריאה והעיסוק בפרשיות הקרבנות כהקרבת קרבן ממשי.⁷ כך, למשל, האגדה מספרת כי על פרשיות הקרבנות אומר הקב"ה: "בזמן שקוראין בהן לפני, מעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני ואני מוחל להם על כל עונותיהם" (ב' תענית כז ע"ב). העיקר בפעולת ההקרבה היא כוונת הלב ורצונו הטוב של האדם, ותכונות אלו קיימות גם כאשר אפשרות ההקרבה נמנעת, וכבר למדנו ש"חשב אדם לעשות מצווה ונאנס ולא עשה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשה" (ב' קידושין מ ע"א).⁸

בעקבות רעיון זה ביארו אותם פרשנים, כי המילים "[ו]את מוסף יום השבת [המנוח] הזה נעשה ונקריב לפניך", אין כוונתן לקרבן המוחשי, כי אם לפסוקי המוסף שקורא המתפלל. המתפלל מבקש ששיח שפתותיו בקריאת פסוקי מוסף השבת, ייחשב כאילו אכן הקריב את קרבן המוסף השייך ליום השבת "הזה", יום השבת שבו הוא עומד.⁹

גישה שונה לפתרון פשרה של מילת "הזה" נמצאת בהסברו של החכם הפרובנסאלי בן המאה הי"ב, ר' אברהם בן נתן הירחי¹⁰ (= ראב"ן). ראב"ן עמד על פירוש הברכה האמצעית לתפילת מוסף לראש חודש, ומתוך ביאורו המחודש נקל לשער את יחסו למילת "הזה". נראה, שלדעתו מילת "הזה" מבטאת התחייבות עתידית מצד המתפלל, להקריב את מוסף ראש החודש שבו הוא עומד כאשר תשוב העבודה למקומה. על המילים "ושם נעשה לפניך" מעיר ראב"ן: "ואל תתמה לומר: מאין יספיקננו לנו בהמות להקריב כל הקרבנות שנחסרו מחרבן הבית עד עמוד כהן לאורים ותומים,¹¹ שהרי הכתוב מבשרנו (יש' ס ז): 'כל צאן קדר יקבצו לך' וגומ'".¹²

⁴ עדות נוספת להשמטת מילת "הזה" נמצאת אצל ר' אלעזר מוורמס, **הרוקח הגדול**, בעריכת רב"ש שניאורסון, ירושלים תשכ"ז, ס' שו, עמ' קעג, המצטט את נוסח המוסף לר"ח שחל בשבת שהיה מקובל בשיבתו של רב צמח, גאון סורא: "מתשובות ר' צמח גאון ... כך אומר אני בשיבה בר"ח שחל להיות בשבת ... ומוספי שבת ומוספי ר"ח נעשה ונקריב לפניך".
⁵ כך הקשו: ר' יצחק מראדוויל, בפירושו אור יצחק, בתוך: **סידור הרי בשמים לר' ישעיה מושקאט מפראג**, ורשא 1884, עמ' תריג, ד"ה ואת מוסף; ר' צבי אלימלך מדינוב, **דרך פיקודין**, בלייער עט קאהן, מונקאטש תרנ"ה, הקדמה ה:ז; ר' צדוק הכהן מלובלין, **פרי צדיק**, ירושלים תשנ"ט, נח, קעח:ב.

⁶ כך הקשו: ר' יחזקאל הלברשטאם, **דברי יחזקאל על התורה ומועדים**, ד"ה לתפלת מוסף, ת"א תשט"ז, עמ' עא, ור' אברהם שמואל בנימין סופר, **כתב סופר החדש**, ירושלים תשמ"ט, עמ' רלו.,
⁷ תענית כז ע"ב; מגילה לא ע"ב; מנחות קי ע"ב, ועוד.

⁸ ראה: נפתלי גולדשטיין, 'עבודת הקרבנות בהגות חז"ל שלאחר חורבן בית המקדש', **דעת**, 8, תשמ"ב, עמ' 28-49.

⁹ כך תירצו: ר' יחזקאל הלברשטאם, **דברי יחזקאל** שם; ר' יצחק מראדוויל, **פירוש אור יצחק**, שם; ר' צדוק הכהן מלובלין, **פרי צדיק**, שם; ור' אברהם שמואל בנימין סופר, **כתב סופר החדש**, שם.

¹⁰ **המנהיג**, א, בעריכת ר"י רפאל, ירושלים תשל"ח, עמ' רסג-רסד. כאמור, ראב"ן מדגיש כי חידושו מצטמצם לקרבנות נדבה "אבל בקרבנות חובה עבר יומו בטל קרבנו דכתי' (במ' כח:י) עולת שבת בשבתו ולא עולת חול בשבת ולא עולת שבת זו בשבת אחרת". האחרונים עמלו להסביר את הסתירה שיש לכאורה בדבריו, שמתחילה כתב שקרבן חובה של מוסף קרב לעתיד, ולבסוף כתב שבקרבנות חובה חל הכלל "עבר יומו - בטל קרבנו"! ר' חיים ברלין במכתבו לר' זאב יעבץ, בתוך: **סידור מקור הברכות**, ברלין תר"ע (ד"צ בתוך: סידור עבודת הלבבות, ירושלים תשכ"ו), עמ' 142 (ד"ה את) תירץ, כי לדעת ראב"ן קרבנות חובה אמנם אינם באים בנדבה, אלא ששונה שיעיר ר"ח, שמחמת חביבותו כקרבן כפרה (על הקב"ה, ש"חטא" במיעוט הירח - ראה: שבועות ט ע"א), קרב אף לאחר זמנו. ר' זאב יעבץ עצמו תירץ: מן הצירוף "זבחי רצון ושעירי חטאת" למד ראב"ן כי כשם ש"שעירי רצון" של ר"ח הם קרבן כפרה, כך גם הצירוף "זבחי רצון" עוסק בקרבנות יחיד הבאים לכפרה (כגון עולה, חטאת ואשם, שבהם נאמר [ויק' א:ד]: "ונרצה לו לכפר עליו"). ראב"ן סבר אפוא, כי הכלל "עבר יומו - בטל קרבנו" חל דווקא היכן שלא נאמרה לשון כפרה או ריצוי, וכגון קרבנות חובה שהם גזרת הכתוב, או קרבנות נדבה.

¹¹ מליצה ע"פ עזרא ב:סג.

¹² המשך הפסוק: "אילי נביות ישרתונך יעלו על רצון מזבחי ובית תפארתך אפאר". עמוס חכס, **דעת מקרא** לישעיהו, ב, ירושלים 1984, עמ' תרלח, מזהה את בני קדר ונביות כצאצאי בני ישמעאל המוזכרים בבר' כה:יג-טו.

ראב"ן הבין כי במילים: "ואת מוסף יום ראש החודש הזה נעשה ונקריב לפניך", מכריזים המתפללים כי בעת שייבנה המקדש, אנו לא נסתפק בחידוש עבודת הקרבנות מכאן ולהבא,¹³ אלא נקריב גם את כל מוספי ראשי החודשים שלא יכולנו להקריבם בימי הגלות שבהם בטלה העבודה, ובכללם את מוסף יום ראש החודש הזה שבעיצומו אנו עומדים. בסוף דבריו העיר ראב"ן, כי בנוסף לקרבנות ראשי החודשים נצטרך להשלים גם את כל קרבנות הנדבה שחיסרנו במהלך הגלות. מובן, כי לאור פרשנותו זו של ראב"ן, היה עליו להתמודד עם הקושי ה"הלכטני": מאין יימצא בעתיד מספר כה רב של בהמות שיספיק לכל קרבנות הגלות? על כך השיב, כי בנבואת ישעיהו אודות תפארתה העתידית של ירושלים, נאמר כי בני קדר ונביות יאספו את מקניהם ויביאום לישראל בכדי שיקריבום. מכאן שבעת הגאולה לא יחסרו בהמות להקרבה, שהרי אף אומות העולם יירתמו למשימה זו.

הסבר דומה לבעיית אזכורה של מילת "הזה" הובא ע"י ר' יחיא צאלאח, שהיה מגדולי חכמי תימן במאה הי"ח.¹⁴ ר' יחיא צאלאח מספר ששאל את רבו, ר' שם טוב ן' פילאט מדוע גרס הרמב"ם בנוסח התפילה שלו את מילת "הזה" בכל ברכותיהן האמצעיות של תפילות המוספים?¹⁵ ר' שם טוב ן' פילאט השיב לו: נראה שכתב כן, ע"פ מה שאמרו במדרש על פסוק (ישׁ: ס: ז): "כל צאן קדר יקבצו לך", שדרשו רבותינו: "כל הקרבנות שבטלו מיום שחרב ביהמ"ק עתידים ישראל להקריב תשלומים מהם". וזה, שתקנו לנו "נעשה ונקריב לפניך" פירוש, הקרבנות שהיו ראויים ליקרב מיום החורבן עד שיבנה במהרה בימינו, נעשה ונקריב לפניך.

ההסבר המובא בשם ר' שם טוב ן' פילאט מלמד, כי נוסח התפילה של הרמב"ם נשען על דרשת הפסוק בישׁ: ס: ז, העוסק בשפע הבהמות שיוקרו לעתיד לבוא. נראה שהדרשן האלמוני הבין כי חזון ישעיהו בדבר ריבוי הבהמות שיוקרו לעתיד לבוא נועד לשרת את רעיון הבאת התשלומין על הקרבנות שהחסרנו בגלות. דברי הדרשן תואמים לפרשנותו של ראב"ן בדבר הבאת תשלומים על ימי הגלות, ומעניינת העובדה ששניהם הביאו תימוכין לשיטתם מן הפסוק בישעיהו ס: ז, אלא שראב"ן אינו מגלה לנו אם פירושו מיוסד על דרשת הפסוק בישעיהו או נאמר על סמך הבנתו העצמית, ואילו ר' שם טוב ן' פילאט מסתמך על המדרש באופן מפורש. זאת ועוד, בעוד שראב"ן מגביל את היקף חידושו לקרבנות נדבה וראשי חודשים בלבד, הרי שהדרשן המובא על ידי ר' שם טוב ן' פילאט אינו מחלק בין סוגי הקרבנות, ולדידו כלל הקרבנות טעונים השלמה בעתיד.

בהקשר זה, מן הראוי לציין לדבריו של ר' צבי אלימלך שפירא מדינוב (1785 - 1841) אשר נדרש אף הוא לשאלתנו בספר המצוות שלו¹⁶. כהקדמה לתירוץ, מסתמך רצ"א מדינוב על שיטתו של החכם והמקובל האיטלקי ר' מנחם עזריה מפאנו (1548-1620), בספרו 'עשרה מאמרות'.¹⁷ לדעת חכם זה, בעת כינון המקדש יצטרכו הכוהנים להקריב את כל קרבנות היחיד והציבור שנתחייבו בהם ישראל בגלות. בהתאם לדבריו, פתר רצ"א מדינוב את פשר מילת "הזה": "דבאמת נצטרך אי"ה להקריב קרבן מוסף השבת הזה המחוייב בזמן שאנחנו עומדים בו בעת ובזמן ההווה".¹⁸

רצ"א מדינוב, שככל הנראה לא שמע על המדרש המוזכר בפי ר' שם טוב ן' פילאט, הצליח להוכיח את קדמותו של רעיון התשלומין על קרבנות הגלות ממקור אחר: בספרות חז"ל נזכרות שתי עדויות על תנאים שחיו לאחר חורבן הבית ונהגו לתעד את חטאיהם בפנקס, כדי שכאשר תחזור העבודה למקומה יוכלו להקריב

¹³ חזרת עבודת הקרבנות למקומה בימות המשיח הינה התפיסה הרווחת בחז"ל. ראה: סנהדרין נא ע"א; זבחים מה ע"א-ע"ב, וכך גם פסק הרמב"ם, הלכות מלכים, יא, יא. א"א אורבך (חז"ל - פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשל"א, עמ' 278 הערה 84) הוסיף, כי התנאים והאמוראים לא פסלו דיונים על ענייני המקדש, מן הסברה ש'הלכתא למשיחא' ועלינו לדעת כיצד לנהוג בעתיד.

¹⁴ תיכלאל עם פירוש עץ חיים, עמ' שדמ, ד"ה את מוספי, בעריכת אור נריה עוזירי, בני ברק תשס"ב.

¹⁵ ראה: סדר תפילה של הרמב"ם ע"פ כ"י אוקספורד, מהד' ד' גולדשמידט, ירושלים תשי"ט, עמ' 202-204.

¹⁶ דרך פיקודיך, בלייער עט קאהן, מונקאטש תרנ"ה, הקדמה ה, אות ז.

¹⁷ בחיפוש בעשרה מאמרות (מכון ישמח לב, ירושלים תשנ"ח), לא הצלחתי למצוא שיטה זו. שמא למד זאת ממאמר חיקור דין ג, כ.

¹⁸ פרשנות זאת מובעת בסגנון דומה בדברי ר' שלמה מרדומסקי, תפארת שלמה לשבת קדש, אפרים בן שלום, פערנוואלד חש"ד, עמ' כח, ד"ה ואת, ואצל ר"ש קלוגר, יריעות שלמה, ד"ה ואת מוסף יום השבת הזה, בתוך: סידור בית יעקב לר"י עמדין, לעמבערג תרס"ד.

את כל הקרבנות שנתחייבו בהם בימי הגלות.¹⁹ רצ"א מדינוב חושב שהרקע להנהגת התנאים נעוץ בתפיסה שחורבן הבית אינו יכול להפקיע את חובת ההקרבה, אלא רק לדחותה באופן זמני עד שתשוב העבודה למקומה. ואכן, לעתיד לבוא, לאחר תחיית המתים ובניין המקדש, נצטרך להקריב את כל הקרבנות שצברנו במהלך הגלות. רעיון זה חוזר ומופיע במשנתו ההגותית של רצ"א מדינוב, בתוספת הדרכה טכנית כיצד ליישם את רעיון התשלומים:²⁰

דהיינו, כשיגיע ר"ח ניסן, נצטרך להקריב כל קורבנות המוספין של כל ר"ח של ניסן של כל ימי הגלות וכן בשבתות. למשל, בהגיע שבת פ' נשא נצטרך להקריב את כל הקורבנות המוספין של כל ימי הגלות של שבתות האלו.

איתמר דגן
אלעד

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

¹⁹ בני יששכר, הוצ' תולדות אהרון, ירושלים תשמ"ה, מאמרי ר"ח, מאמר ב, אות ת. הוא מפנה לדברי ר' ישמעאל בן אלישע בתוספתא שבת א:ו: "לכשיבנה בית המקדש יביא חטאת" ולפרשנות הגמרא לדברי ר' אלעזר בברייתא יומא פ ע"א, הגורס ש"האוכל חלב בזה"ז צריך לכתוב לו שיעור". והשווה לחידושי ר"נ מגירונה למסכת שבת יב ע"א.

²⁰ בני יששכר, שם, מאמר ב, אותיות ג, ח, והשווה: שם, מאמר ג, אות ז.